

Dejvid Hjum
O strastima

Preveo
MILAN MILETIĆ

I

1. Izvesni objekti odmah proizvode prijatno osećanje, shodno iskonskoj strukturi naših čula, i stoga se označavaju Dobrim; dok drugi, usled svog trenutnog neprijatnog osećanja, stiču naziv Zlih. Tako je umerena toplota prijatna i dobra; prekomerna toplota je bolna i zla.

Neki objekti, opet, po tome što se prirodno pokoravaju ili opiru strasti, pobuđuju prijatno ili bolno osećanje; i stoga se nazivaju Dobri ili Zli. Kažnjavanje neprijatelja, zadovoljavajućom osvetom, predstavlja dobro; bolest prijatelja, koja utiče na prijateljstvo, predstavlja zlo.

2. Sve dobro ili zlo, odakle god da potiče, proizvodi različite strasti i osećanja, shodno svetlu pod kojim se posmatra.

Kad je dobro izvesno ili sasvim moguće, ono proizvodi Radost: kad se zlo nalazi u istovetnom položaju, tad se javljaju Žalost ili Tuga.

Kad je, bilo dobro, bilo zlo, neizvesno, rađaju se Strah ili Nada, shodno stepenu neizvesnosti na jednoj ili drugoj strani.

Žudnja nastaje iz dobra, jednostavno shvaćenog; Odbojnost iz zla. Volja se ispoljava kad, bilo prisustvo onog dobrog, bilo odsustvo onog zlog, može da se ostvari bilo kakvim delovanje duha ili tela.

3. Nijedna od ovih strasti, izgleda, ne obuhvata nešto neobično ili upečatljivo, izuzev *Nade* i *Straha*, koji, budući da su izvedeni iz mogućnosti bilo čega dobrog ili zlog, predstavljaju pomešane strasti, koje zaslužuju našu pažnju.

Mogućnost nastaje iz opiranja suprotstavljenim verovatnoćama ili uzrocima, usled kojih duhu nije dozvoljeno da se veže za jednu od strana; ali duh neprekidno prelazi s jedne na drugu stranu i odlučan je da, u jednom trenutku, razmotri jednu stvar kao postojeću, a u drugom kao nepostojeću. Imaginacija ili razum, nazovite ga kako vam drago, lebdi između suprotstavljenih gledišta; i premda je možda moguće da se češće okreće jednoj strani nego drugoj, nemoguće je, usled opozicije uzroka ili verovatnoće, da se prikloni bilo kojoj. *Pro* i *con* ovog pitanja naizmenično preovlađuju; a duh, dok razmatra stvari prema njihovim suprotstavljenim uzrocima, posmatra ovakvu nesaglasnost kao nešto što razara svaku izvesnost ili utvrđeno shvatanje.

Recimo da objekat, oko kojeg se dvoumimo, proizvodi bilo žudnju, bilo odbojnost; očigledno je da duh, shodno tome što se okreće ovoj ili onoj

strani, mora da oseća trenutani utisak radosti ili tuge. Objekat, čije postojanje želimo, pruža zadovoljstvo onda kad razmišljamo o uzorcima koji ga proizvode; iz istog razloga, izaziva žalost ili neprijatnost, shodno obrnutom poimanju. Stoga, dok je razum, u pitanjima verovatnoće, podeljen između suprotstavljenih gledišta, duša mora na isti način da je podeljena između suprotstavljenih osećanja.

Dakle, ako razmotrimo čovekov razum, primetićemo da, u pogledu strasti, ne liči na duvački instrument, koji, dok preleće preko svih nota, trenutno gubi zvuk kad izostane dah; nego pre podseća na žičani instrument, kod kojeg, posle svakog okidanja, vibracije i dalje održavaju izvestan zvuk, koji postepeno i neprimetno slabi. Imaginacija je izuzetno brza i agilna; ali strasti su, u poređenju s njima, spore i ćudljive; iz tog razloga, kad se dočarava bilo koji objekat koji omogućava raznolikost gledišta prvom i osećanja drugom, premda uobrazilja može da menja sopstvena gledišta velikom brzinom, nikakav potez neće proizvesti jasnu i određenu nijansu strasti, nego će jedna strast uvek biti pomešana i zaprepašćena onom drugom. U onoj meri u kojoj verovatnoća naginje dobru ili zlu, strast žalosti ili radosti prevladava u smesi; i ove strasti, budući da su pomešane usled suprotnih gledišta uobrazilje, nastaju spojem strasti nade ili straha.

4. Budući da ova teorija izgleda sobom nosi sopstveno svedočanstvo, neophodno je da bude-mo sažetiji u pitanju dokaza.

Strasti straha i nade mogu da se pojave kad je verovatnoća podjednaka na obe strane, a prevlast jedne nad drugom ne može da se odredi. Pored toga, u takvoj situaciji strasti su zaista najjače, budući da duh tad ima najslabiji oslonac i suočen je s najvećom neizvesnošću. Odbačeni u preovlađujućoj meri verovatnoće na stranu žalosti, istog trenutka shvatate da se strast izlila na tu smesu, i boji je u strah. Što je veća izvesnost, to je veća žalost; strah preovlađuje sve više, sve dok se najzad, budući da radost neprestano opada, neosetljivo ne preobrazi u čistu žalost. Pošto ste dospeli do ovog položaja, smanjite žalost obrnutim postupkom do onog, što ju je uvećalo, naime, smanjivanjem izvesnosti na strani melanholije; i jasno ćete videti strast u svakom trenutku, sve dok se neprimetno ne preobrazi u nadu; a ona opet, malopomalo, prerasta u radost, dok uvećavate taj deo spoja, tako što povećavate izvesnost. Zar nisu, poput ravnih krovova, strasti straha i nade smese žalosti i radosti, kao što je u optici, obojeni sunčev zrak koji prolazi kroz prizmu, dokaz da se on sastoji od dva različita dela, i da, kad smanjujete ili povećavate količinu jednog ili drugog, uviđate da time narušavate proporciju, manje ili više, unutar ovog spoja?

5. Izvesnost je dvojaka; ili kad je objekat po sebi neizvestan i treba da se odredi slučajno; ili kad je objekat, iako već izvestan, ipak neizvestan našem rasuđivanju, koje pronalazi brojne dokaze ili pretpostavke s obe strane pitanja. Obe ove vrste izvesnosti prouzrokuju strah i nadu; a to mora da potiče od one osobine, u kojoj se obe podudaraju; naime, od neizvesnosti i fluktuacije, koje prenose na strast, tim oprečnim gledištima, što je zajedničko za obe.

6. Dobro i zlo, kao izvesnost, ono su što obično stvara nadu ili strah; zbog toga što izvesnost, stvarajući nestalno i kolebljivo odmeravanje stvari, po prirodi stvari daje povoda sličnoj smesi i neizvesnosti strasti. Međutim, možemo da primetimo da gde god, iz drugih razloga, ova smesa može da se obrazuje, pojaviće se strasti straha i nade, čak i kad nema izvesnosti.

Zlo, ako se shvati kao jedva *moгуće*, ponekad proizvodi strah; naročito ako zlo bude zaista veliko. Čovek ne može da razmišlja o prekomernom bolu i mukama a da ne zadrhti, ako se upušta makar u najmanji rizik da ih pretrpi. Mali stepen verovatnoće nadoknađuje se veoma velikim zlom.

Međutim, čak i *nemoguća* zla prouzrokuju strah; kao kad drhtimo na ivici litice, premda i sami shvatamo da smo savršeno bezbedni i da od nas zavisi hoćemo li napraviti korak napred. Neposredno prisustvo zla utiče na imaginaciju i

stvara vrstu vere; ali u sudaru s razmišljanjem o sopstvenoj sigurnost, ta vera se odmah poriče i stvara istu vrstu strasti, kao kad, iz suprotnih razloga, nastaju suprotne strasti.

Zla, koja su *izvesna*, ponekad imaju isto dejstvo kao ona moguća ili nemoguća. Čovek, u strogom zatvoru, bez i najmanje mogućnosti za bekstvo, drhti na pomisao o stavljanju na muke, na šta je osuđen. Zlo se ovde učvršćuje samo po sebi; ali duh nema hrabrosti da se osloni na sebe; i ovo kolebanje daje povod nastanku strasti koja liči na strah.

7. Ali ne samo tamo gde su dobro i zlo neizvesni u smislu *postojanja*, nego i u smislu *vrste*, javljaju se strah ili nada. Ako bi bilo kome rekli da je jedan od njegovih sinova neočekivano ubijen, strast, koju ovaj događaj izaziva, neće se preobraziti u žalost sve dok čovek ne dobije pouzdanu informaciju o tome kog je naime od sinova izgubio. Premda ova strana pitanja proizvodi istu strast, ta strast ne može da se učvrsti, nego iz imaginacije, koja je nepostojana, prima treperav, nestabilan pokret, koji podseća na smesu i sadržaj žalosti i radosti.

8. Na taj način sve vrste neizvesnosti imaju jaku vezu sa strahom, čak i ako, suprotnim gledištima koja nam prikazuju, ne izazivaju nikakvo suprotstavljanje strastima. Ako odem od bolesnog

prijatelja, biću zbog njega nespokojniji nego da je on prisutan; iako, verovatno, ja nisam jedini koji je sposoban da mu pomogne, nego opet zbog razmišljanja u vezi s ishodom njegove bolesti. Ima na hiljade beznačajnih okolnosti u vezi s njegovim položajem i stanjem, koje želim da znam; i znanje o njima sprečilo bi ono kolebanje i neizvesnost, koji su u tako tesnoj vezi sa strahom. Horacije je primetio ovu pojavu:

*Ut assidens implumibus pullus avis
Serpentûm allapsus timet,
Magis relictis; non, ut adsit, auxili
Latura plus praesentibus.*¹

U prvu bračnu noć, devica odlazi u krevet puna strahova i zebnji, iako ne očekuje ništa osim zadovoljstva. Splet želja i radosti, novine i važnosti nepoznatog događaja, tako zaokuplja duh, da on ne zna za koju sliku ili strast da se uhvati.

9. U pogledu smese osećanja, možemo da primetimo da, uopšte uzev, kad se suprotstavljene strasti pojavljuju iz objekata koje ni na koji način nisu povezani, onda menjaju mesta naizmenično. Tako, kad je čovek ogorčen zbog gubitka parnice na sudu i radostan zbog rođenja sina,

¹ Kao što se ptica, dok nadzire svoje mlade, mnogo više plaši da će ih napasti zmije ako ih napusti, premda ako bi i ostala ništa bolje ne bi mogla da im pomogne.

onda duh, prelazeći s prijatne na neprijatnu stvar, s kakvom god brzinom da izvede ovaj pokret, teško može da ublaži jedno osećanje drugim, i ostaje između njih u stanju ravnodušnosti.

Duh mnogo lakše stiže do tog smirenog stanja, kad je *isti* događaj pomešane prirode i obuhvata nešto nepovoljno i nešto povoljno u svojim različitim okolnostima. U tom slučaju, i strasti, pomešane jedna s drugom zahvaljujući odnosu, često postaju uzajamno destruktivne, i ostavljaju duh u savršenom miru.

Ali recimo da stvar nije sastavljena od dobra i zla, nego se smatra verovatnom ili neverovatnom u bilo kom stepenu; u tom slučaju, suprotstavljene strasti biće u isti mah obe prisutne u duši, i umesto da uravnotežuju i ublažuju jedna drugu, opstajće naporedo, a svojim spojem stvaraće treći utisak ili osećanje, kao što su nada ili strah.

Uticaj odnosa ideja (što ćemo potpunije izložiti kasnije) jasno se vidi u ovom slučaju. Kod suprotstavljenih strasti, ako su stvari *potpuno različite*, strasti su kao dve suprotstavljene tečnosti u različitim bocama, koje nemaju uticaj jedna na drugu. Ako su stvari tesno *povezane*, strasti su kao *alkalij* i *kiselina*, koje, ako se pomešaju, razaraju jedna drugu. Ako je odnos nesavršeniji, i sastoji se u *suprotstavljenim* gledištima na istu stvar, strasti

O Hjumu i strastima

„Lepota nije svojstvo stvari,
samo po sebi: ona postoji
samo u duhu koji o stvarima
rasuđuju, a svaki duh lepotu
opaža drugačije.“

D. H. *O meri ukusa*

Ruso je bio lud, ali uticajan; Hjum je bio savršeno zdrav, ali bez pristalica – kako se izražava Bertrand Rasel. Preostaje da priznamo da je teško preterati u divljenju briljantnosti Dejvida Hjuma. Za Hjuma se kaže da je umnogome postavio temelje onog što danas poznajemo kao skepticizam. A to znači da najveći deo onoga što izlaže Hjum gotovo od reči do reči ponavljaju skeptici našeg vremena. Iz toga, opet, zaključujemo da dokazivanje protiv natprirodnog i magijskog nije mnogo napredovalo od Hjumovog vremena, premda nema kraja većom i drugačijem formulisanju njegovih postavki i ideja.

U vreme kad je stvarao, u vreme duboke uro-njenosti u religiju, obeleženo verskim sporovima, smatran je vodećim skeptikom. Njegova filosofija, praktično, bila je empirizam naslonjen na iskustva potekla od naših čula, i pokušaje da dokučimo kako svet funkcioniše kroz ta iskustva kao jedini način na koji možemo da mu pristupamo. U tom pristupanju svetu moguće je, kaže Hjum, skovati bezbroj mističnih ili metafizičkih objašnjenja, uključujući re-

ligiju, ali to nas nimalo ne približava poimanju stvarnosti ili sopstvene prirode.

Hjum je, razume se, bio dete prosvetiteljstva, to jest doba razuma, onog vremena kad se prvi put došlo na ideju da čovek možda može da se, oslanjanjem na razum i nauku, pokaže kadrin da usavrši i poboljša i sebe i svet. „Čovek je razumno biće i kao takvo od nauke dobija neophodno jelo i hranu“, pisao je Hjum ne sumnjajući da znanje i nauka jesu mehanizam u procvatu i da potraga za njim pruža nešto što podseća na ispunjenje, pa s tim u vezi to ispunjenje ili sticanje znanja postaje cilj koji nikad neće biti dostignut, i opet podseća na nešto beskonačno. Na to se nadovezuje ono što, za Hjuma, predstavlja temelj svakog dokazivanja: iskaz da „svaka ideja koju ispitujemo predstavlja imitaciju poteklu iz sličnog utiska“. Tako, kaže on, „predstava o Bogu, u smislu beskonačno promišljenog, mudrog i dobrog Bića, potiče od razmišljanja o operacijama našeg duha i pojačavanja, bez izuzetka, tih svojstava dobrote i mudrosti.“ Razvijajući ovu misao, došli bismo do toga da naša predstava o Bogu nije rezultat otkrovenja, nego upravo proizvod nas koji razmatramo svoja uobičajena svojstva i pojačavamo ih do beskonačnosti.

Na prvi pogled, s izvesnim uspehom (i razlogom) izmiče nam to da Hjumov argument podrazumeva neku vrstu urođene zablude. Dovedeno do krajnosti, ovo bi značilo da se objašnjenje o načinu na koji se pojavila predstava o Bogu izjednačava s pobijanjem da Bog uopšte postoji. Ono što sledi, uveliko se tiče maštovitosti, ali to opet ne znači da

ova ideja s lakoćom može da se pripiše skepticima, čiji je on jedan od najvažnijih predstavnika, imajući u vidu da oni izjavljuju da mi izmišljamo Boga. Tome se lako može prigovoriti da oni (skeptici) izmišljaju psihološke teorije.

Ono što, potom, provejava kroz Hjumovu tezu jeste premisa da se do „uzroka i posledica može do-preti, ne razumom, nego iskustvom“. A to vodi do glavnog spora koji su hrišćani imali s Hjumom, jer on kaže da ne može da veruje u vaskrsenje Hristovo, budući da ga nije video lično: „... pravo je čudo da mrtav čovek oživi, jer to nikad nije primećeno ni u jednom vremenu, ni u jednom veku“. Na primedbu o apostolskom svedočenju za vaskrslog Isusa, Hjum odgovara: „Nikakvo svedočanstvo nije dovoljno za uspostavljanje čuda, izuzev ako bi svedočanstvo bilo od takve vrste da bi njegova neistinitost bila čudesnija od činjenice koju nastoji da potvrdi.“ Pravo je otkrovenje da je Hjum, ponudivši hipotezu u kojoj srećemo okolnosti iz vaskrsenja, to jest kad je hipotetički pretpostavio da je kraljica umrla i da je potom oživela, priznao da bi bio prilično iznenađen, ali da „ni najmanje ne bi bio sklon da poveruje u tako čudesan događaj“.

Iako je uveliko pisao o religiji, pitanje Hjumovog ličnog gledišta i dalje je veoma teško, budući da je stvarao u vreme kad je biti ateista ili bogohulnik i dalje moglo da dovede do ozbiljnih posledica. Samo petnaest godina pre Hjumovog rođenja, izvesni student Tomas Ajkenhed, iz Edinburga, izveden je pred sud, osuđen i obešen zbog bogohulne izjave da hrišćanstvo predstavlja besmislicu. Za Hjuma se

često verovalo da je ateista i da je od toga imao dosta štete po svoju karijeru; međutim, protiv njega nikad nije podignuta zvanična optužba. Kako bilo, Škotska crkva ozbiljno je razmatrala da protiv njega podigne optužnicu za bezbožništvo. On se nikad nije izjašnjavao kao ateista, ali ako je u religiji video neprijatelja, u svojim tekstovima svakako je bio prislušan da svoje stavove iznosi dvosmisleno.

Svoj glavni rad, *Raspravu o čovekovoj prirodi*, Hjum je objavio 1739. godine, kad mu je bilo svega 29 godina. Dvadesetak godina kasnije, tačnije 1757, objavio je *Četiri disertacije*, zbirku ogleda, od kojih drugi nosi naslov *O strastima*, i oslanja se, u skraćenom obliku, na drugu knjigu iz *Rasprave o čovekovoj prirodi*. Hjum je, suprotno onima koji su ga napadali i osporavali¹, smatrao svoj rad o strastima – jedinstvenim, pri čemu je isticao da njegova teorija u potpunosti zavisi od dvojakih odnosa osećanja i ideja, kao i uzajamne podrške koje ovi odnosi pružaju jedni drugima. Ono zbog čega je Hjumova teorija dočekana kritikom „da ne donosi ništa novo“, verovatno potiče od opšte klasifikacije strasti, koja se podudara s tradicionalnom.

¹ Kritike da Hjum ne donosi ništa novo objavljene su, ponaosob, u *Književnom magazinu*, 1757, kao i u *Univerzalnoj reviji*, od iste godine.

Istorija istraživanja strasti seže u duboku anti-ku, tako je još Hipokrat nastojao da objasni strasti u duševnom smislu; Kikeron je izneo stoički katalog strasti; Dekart je strasti objašnjavao kao proizvod čovekovih organa, koji deluje na mozak. Za Hjuma, strasti su neka vrsta mentalne percepcije, a njihovu klasifikaciju iznosi odmah na početku rasprave:

„I. Izvesne stvari odmah proizvode prijatno osećanje, shodno originalnoj strukturi naših čula, i stoga se označavaju Dobrim; dok druge, usled svog trenutnog neprijatnog osećanja, stiču naziv Zla. Tako je umerena toplota prijatna i dobra; prekomerna toplota je bolna i zla.“

Prema Hjumu, sila koja čoveka prisiljava na dejstvo jeste strast, bilo da je to ljubav, gnev, gordost, zavist, strah ili žudnja. Direktnе strasti (a danas bismo rekli osećanja) su, shodno njegovoj teoriji o razumu, pre utisci nego ideje, i neposredno proističu iz dobra ili zla, zadovoljstva ili bola. Indirektnе strasti, gordost, poniženje (ili sramota) nastaju na složeniji način, ali i dalje uključuju doživljaj dobra ili zla, zadovoljstva ili bola. Ogled o strastima, Hjum završava formulacijom čiji značaj veoma ističu istraživači njegovog dela:

„Ono što nazivamo snagom duha podrazumeva prevlast mirnih strasti nad onim silovitim, premda lako možemo da primetimo da nema osobe koja je u tako neprekidnom posedu ove vrline da se nikad, ni u kakvoj okolnosti, ne povlači pred naletom burnih sklonosti i žudnji. Iz ovih promena u raspo-

loženju potiče velika teškoća u pogledu budućih čovekovih dejstava i odluka, tamo gde se javlja bilo kakva protivrečnost motiva i strasti“, i svojevrsna je formula za čovekovu sreću.

M. M.

Sadržaj

I	7
II	16
III	37
IV	42
V	48
VI	51
Milan Miletić: <i>O Hjumu i strastima</i>	59